

Заушнікова М. Ю. кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології, педагогіки та соціології, Державний податковий університет, Ірпінь
<https://orcid.org/0000-0002-9308-3559>

Коханець А. С. здобувач, власник Digital маркетинг агентства, спеціаліст з підтримки ділової репутації в мережі Інтернет, Нью-Йорк, США
<https://orcid.org/0000-0002-7050-5616>

Сковира О. П. викладач кафедри морально-психологічного забезпечення Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
<https://orcid.org/0000-0002-5515-6104>

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАХИСТУ В УМОВАХ МАНІПУЛЯТИВНОГО ВПЛИВУ

У статті на основі аналізу наукових праць, які з'явилися в психологічній літературі, і власних досліджень з визначеної проблеми представлено механізми психологічного захисту особистості від маніпулятивного впливу, відображено його структуру та окреслено особливості цього соціально-психологічного явища.

Ключові слова: маніпулятивний вплив; психологічний захист; фільтри психологічного захисту; засоби соціально-психологічного захисту.

Вступ. Під маніпуляцією в психології розуміють приховане від адресата спонукання його до зміни відношення до чого-небудь або кого-небудь, прийняття рішень і виконання дій, необхідних для досягнення маніпулятором власних цілей. При цьому важливо, щоб адресат вважав ці думки, рішення та дії своїми власними і визнавав себе відповідальним за них. Таким чином, маніпулятор перекладає відповідальність за зроблене на свою жертву. Але фактично відбувається приховане управління згідно цілей маніпулятора. І здійснюється таке в різних сферах (політика, пропаганда та контрпропаганда, управління, особисті відносини, реклама). У той же час, проблема психологічного захисту, незважаючи на свою надзвичайну актуальність з теоретичного, й особливо практичного погляду, є однією з найменш розроблених проблем у психології.

Мету нашої статті можна сформулювати так: на основі аналізу наукових праць, які з'явилися у психологічній літературі і власних досліджень з вказаної проблеми визначити механізми психологічного захисту особистості від маніпулятивного впливу.

Завдання, які ми ставимо: відобразити структуру психологічного захисту особистості від маніпулятивного впливу й окреслити особливості цього соціально-психологічного явища.

Теоретичне підґрунтя. У межах нашого пошуку підходи до даної проблеми можна розділити на дві умовні групи. Представники першої групи відстоюють погляд, згідно з яким психологічний захист виявляє себе на внутрішньоособистісному рівні. До цієї групи можна віднести визнаного родоначальника розробки теорії психологічного захисту З. Фрейда, який, описуючи динаміку психічних процесів у межах психотерапевтичної роботи з точки зору виявлення психічних механізмів, що лежать у їхній основі, розглядав психологічний захист як боротьбу несвідомого зі свідомістю, а також усіх його послідовників [1, 4].

Учені, які ввійшли в другу умовну групу, вважають, що психологічний захист виявляється не тільки на вказаному, а й на міжособистісному рівні [4, 5, 6]. Так, наприклад, В.Н. Куликов вважає, що психологічний захист є механізмом, властивим кожній дорослій і нормальної

особистості, а також групі, що сформував [8].

І.В. Доценко визначає психологічний захист як використання суб'єктом психологічних засобів усунення або ослаблення збитку, що загрожує йому з боку іншого суб'єкта. При цьому автор ділить психологічний захист на міжособистісний і внутрішньоособистісний [3].

Визнаючи справедливості наведених визначень, слід зауважити, що психологічний захист – це комплексна, багаторівнева, динамічна система, основна функція якої полягає в захисті психіки людини (особистісної структури) від негативних, руйнівних впливів з боку навколишнього світу, зокрема з боку людей, що виявляється на міжособистісному і внутрішньоособистісному рівнях.

Дуже цікавою є думка А.В. Кириченко, що виявлені рівні інтерсуб'єктної взаємодії, регулюючи, по суті, ефективність психологічного впливу, відображають структуру соціально-психологічного захисту особистості, що складається з таких підсистем: «фільтр безпеки», «фільтр інтересу» та «фільтр інтимності» [7].

Фільтри, просіваючи всі впливи ззовні, автоматично, майже миттєво визначають рівень психологічної небезпеки, а також значущість для особистості психологічних впливів, приймаючи або блокуючи ці впливи.

Саме роботою фільтрів можна пояснити виборний характер психологічного захисту та його динамізм, що полягає в «коливанні його сили вбік як вбік підвищення, так і вбік зниження», відзначає інший дослідник цього феномену В. Н. Куликов [8].

Фільтри – це підсистеми, основне призначення яких полягає в захисті ядра особистості, насамперед мотиваційної структури від деструктивних або небажаних впливів.

Опора на «ядерну» модель особистості дозволяє, на нашу думку, повною мірою відтворити цілісну картину психологічного впливу. Що дасть змогу побудувати ефективну модель психологічного захисту від останнього.

Відповідно до «ядерної» моделі особистості особистісна структура, й у першу чергу мотиваційна сфера, на яку покладено спонукальні та спрямовуючі функції особистості, захищена системою психологічного захисту. Ця ідея не є новою в психологічній науці. Її можна знайти в працях С.Л. Рубінштейна, який писав: «...ядро його (тобто суб'єкта діяльності) складають усвідомлені спонукання-мотиви свідомих дій» [13]. Н.Ф. Феденко пропонував розглядати особистість, використовуючи «ядерну» модель, відповідно до якої ядро особистості – внутрішній світ людини, зі своєю складною структурною організацією [5]. Е.Фромм у межах аналізу маніпуляційного й актуалізаторського підходу до проблеми особистості вказує на те, що людину як графічну модель можна зобразити у вигляді двох концентричних кіл. «Внутрішнє коло – це ядро людської душі, його сутність. Зовнішнє коло – це периферія його особистості...» [1].

«Фільтр безпеки», що виконує функцію загального, зовнішнього психологічного захисту особистості, виявляє у вигляді партнера по взаємодії, спираючись на стереотипні ознаки, все, що може становити загрозу для його особистісної безпеки, створювати дискомфортні умови його життєдіяльності. В основі функціонування цього фільтра лежить старий, описаний Б. Ф. Поршневим психологічний механізм «ми-вони» («свій-чужий»), що кваліфікує всіх оточуючих людей за даним критерієм, блокуючи всі небезпечні взаємодії та санкціонуючи безпечні. Результатом роботи цього фільтра є формування феномена довіри чи

недовіри до конкретного (одиночного або групового) претендента на інтерсуб'єктну взаємодію. Як зазначає Б.Ф. Поршнев, «довіра тотожна почуттю й усвідомленню приналежності до «свого», до загального «ми»... головне, що характеризує інформацію між людьми: вона пропускається крізь фільтр довіри та недовіри [4]. Цей фільтр віри дуже мінливий у різних; історичних умовах, у різних культурах і цивілізаціях, у різних спільнотах. Крайні випадки – і абсолютна довіра й абсолютна недовіра».

"Фільтр інтересу" відгороджує нас від надлишку психологічних контактів з різними людьми, від пересичення людським спілкуванням, відокремлюючи значиму взаємодію від незначущого. Ця підсистема психологічного захисту фільтрує всіх людей, що оточують нас і входять у соціум "ми", через сито "корисності-марності". Саме психологічний механізм "корисності-марності" ("нецікаво"), що лежить в основі функціонування визначеного "фільтра", захищає людську психіку від інформаційного перевантаження, перенапруги і, як наслідок, можливого її руйнування.

І нарешті, «фільтр інтимності» (його основна функція полягає у визначенні серед : «безпечних» і «цікавих» для нас людей тих, перед якими ми цілком можемо розкритися) є останнім редутом соціально-психологічного захисту на шляху цілеспрямованого психологічного впливу. «Фільтр інтимності», виконуючи найтонше відсівання серед нашого соціального оточення, дозволяє максимально убезпечити себе від цілеспрямованих психологічних впливів з боку навколишніх. Результат функціонування цього фільтра полягає в тому, що ми підпускаємо до себе, тобто дозволяємо максимально наблизитися до нашого особистісного (мотиваційного) «ядра», надзвичайно обмежене коло людей: близьких друзів і родичів. Саме на рівні особистісного (мотиваційного) «ядра» й можливий найефективніший психологічний вплив, коли будь-який вплив з боку партнера по інтерсуб'єктній

взаємодії зумовлює зміни в особистісній структурі, насамперед – у мотиваційній сфері суб'єкта взаємодії і, як наслідок, у його поведженні та діяльності.

Описана модель психологічного захисту особистості дозволяє виявити досі приховані від дослідників психологічні механізми розвитку міжособистісних стосунків, що полягають у проникненні цілісних образів суб'єктів взаємодії через відповідну систему фільтрів психологічного захисту кожного з них, і як наслідок досягнення рівня довіри, що, як свідчить соціальна практика, є найпродуктивнішим з погляду здійснення цілеспрямованого психологічного впливу на особистість, зокрема в межах професійної діяльності.

Психологічний захист особистості сторін інтерсуб'єктної взаємодії є суттєвим технологічним елементом процесу цілеспрямованого психологічного впливу. Як зазначає С.Л. Рубінштейн, «зовнішній вплив дає той або інший психологічний ефект, лише переломлюючись через психічний стан суб'єкта, через лад думок, що склався в нього, і почуттів» [11].

Сприймаючись суб'єктами спільної професійної діяльності вибірково (А.Г. Ковальов, В.Н. Куліков, Б.Д. Паригін, Б.Ф. Поршнев, Ю.А. Шерковін), цілеспрямований інтерсуб'єктний психологічний вплив фільтрується соціально-психологічним захистом особистості (Ф.В. Басейн, В.Н. Куліков, Б.Ф. Поршнев та ін.), який стоїть на шляху психологічних впливів кожної зі сторін даної взаємодії [5, 6]. Становлячи, по суті, зворотний бік цілеспрямованого психологічного впливу, соціально-психологічний захист особистості дозує психологічні впливи ззовні, відділяючи корисні від шкідливих.

Методи дослідження. Для досягнення мети і розв'язання поставлених у статті завдань використано комплекс теоретичних методів: аналіз літератури; систематизація, структурування, узагальнення отриманих результатів.

Результати і обговорення. Можна констатувати, що психологічний захист особистості в умовах маніпулятивного

впливу являє собою комплексну, багаторівневу, динамічну, саморегульовану систему, основна функція якої полягає в захисті психіки людини (особистісної структури) від негативних, руйнівних впливів ззовні. З іншого погляду, є найважливішим чинником, що визначає успішність або ускладненість процесу реалізації маніпулятивного впливу.

Аналіз соціальної практики свідчить, що соціально-психологічний захист особистості виявляється в активній і пасивній формах [8].

Активний соціально-психологічний захист – процес активного протистояння особистості загрозам ззовні, що здійснюються на неї психологічний вплив, який складається з активних дій сторони, що обороняється, й функціонально виявляється у виборі відповідного арсеналу засобів, способів, методів, прийомів і форм захисту, а також їхньої подальшої практичної реалізації в конкретній ситуації. Активний соціально-психологічний захист застосовується особистістю в тому випадку, якщо процес взаємодії з навколишнім соціумом, а також з окремими його представниками несе реальну або потенційну загрозу особистості або сприймається нею як такий. Він виявляється в активних діях, аж до відкритої агресії, спрямованих на перехоплення ініціативи або мінімізацію особистісного збитку, включаючи контрдію, а також навіть застосування такої крайньої форми, як фізичний вплив на суб'єкта загрози. Процес реалізації активного соціально-психологічного захисту особистості становить саморегульований комплекс, що протистоїть цілеспрямованому психологічному впливу ззовні. Він складається з таких засобів:

1) внутрішні засоби соціально-психологічного захисту:

- вербальне використання можливостей другої сигнальної системи, що реалізуються і за допомогою людського мовлення, включаючи брехню, гумор, нерозуміння;
- невербальні, які виражаються в блокуванні каналів доступу до підсистем, що належать

першій сигнальній системі, а також у застосуванні екстралінгвістичних (тембр голосу, тон, звуковий діапазон, темп мовлення тощо, наприклад, вимовляння фрази пошепки з «металом» у голосі), паралінгвістичних (паузи, сміх, плач, хмикання, покашлювання тощо) засобів, просторово-часових параметрів (наприклад, різке збільшення відстані до суб'єкта взаємодії або несподіване входження в його «інтимну зону»), використанні захисних або агресивних жестів, міміки, пантоміміки;

- енергоінформаційні, які реалізуються за допомогою блокування підсистем, що належать третій сигнальній системі, механізми якої не вивчені, й дія науки ще є значний простір у дослідженні цих соціально-природних феноменів;

2) зовнішні засоби соціально-психологічного захисту, застосування яких відбувається через зниження значущості для особистості предметів і систем навколишнього світу, і які використовуються з професійною метою суб'єктом цілеспрямованого психологічного впливу (матеріальні цінності, гроші, коштовності, зброя тощо), а також зниження рівня впливу інформаційних систем за допомогою їхнього відключення або виходу з них (наприклад, відключення телефону або вихід з глобальної мережі «Інтернет»);

3) способи соціально-психологічного захисту, до яких можна віднести:

- контрпереконання,
- контрсугестію,
- контрзараження;

4) відповідні методи СПЗ, спрямовані на різке зниження ефективності технології цілеспрямованого психологічного впливу на особистість або групу:

- приниження авторитетності джерела цілеспрямованого психологічного впливу;
- руйнування технологічного ланцюжка цілеспрямованого психологічного впливу (наприклад, навіть відносна недосяжність об'єкта управлінського, виховного, психотерапевтичного, політичного впливу створює технологічні труднощі на рівні соціальної перцепції і зворотного зв'язку, що різко знижує ефективність такого впливу);

- виведення зі стану рівноваги джерела цілеспрямованого психологічного впливу (наприклад, шляхом порівняння в брехні, в особистій або професійній некомпетентності);

- упевнена, незалежна поведінка об'єкта маніпулятивного впливу;

непередбачуваність об'єкта маніпулятивного впливу;

- декларування істинних мотивів цілеспрямованого психологічного впливу, які приховуються суб'єктом;

5) різні форми соціально-психологічного захисту, до яких можна віднести агресію, демонстрацію сили, бесіду (діалог, монолог), демонстрацію повної лояльності й підкорення суб'єкта професійного впливу [7].

Пасивний соціально-психологічний захист представлений соціально зумовленими, автоматизованими системами захисту особистісної структури від руйнівних впливів ззовні. В основі пасивного соціально-психологічного захисту лежать автоматизми — психологічні механізми функціонування фільтрів СПЗ: безпеки, інтересу, інтимності.

Просіваючи всі впливи ззовні, фільтри автоматично, майже миттєво визначають рівень психологічної небезпеки, а також

значущість для особистості психологічних впливів, приймаючи або блокуючи ці впливи.

Висновки. Підсумовуючи викладене вище, можна стверджувати, що соціально-психологічний захист особистості в умовах маніпулятивного впливу становить, з одного боку, комплексну, багаторівневу, динамічну, саморегульовану систему, основна функція якої полягає в захисті психіки людини (особистісної структури) від негативних, руйнівних впливів ззовні, з другого боку, є найважливішим чинником, що визначає успішність або ускладненість процесу реалізації психологічного впливу в професійній діяльності. Він виявляється в активній і пасивній формах.

З погляду представленої нами системи соціально-психологічного захисту, створення умов, які забезпечують успішність реалізації маніпулятивного впливу, може бути сформульовано так: відключення систем активного соціально-психологічного захисту та збільшення проникності пасивного соціально-психологічного захисту з точки зору проникнення цілісного вигляду суб'єкта маніпулятивного впливу через систему фільтрів. Це відкриває значні перспективи подальших досліджень в даному напрямі.

Список використаних джерел

1. Андреева Г.М. Социальная психология. – М.: Мысль, 2001. – С. 127-193.
2. Деркач А.А., Селезнева Е.В. Идеологическое воздействие: социально-психологические и педагогические аспекты. – М.: Аспект-Пресс, 2002. – 225 с.
3. Доценко Є.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. – М.: "ЧеРо", Издательство МГУ, 2000. – 344 с.
4. Калениченко Р.А., Стасюк В.В. Психологічний захист об'єкта впливу // Зб. наук. праць Київського міжнародного університету. – Вип. 8. – Київ, 2006. – С. 24 - 33.
5. Калениченко Р.А. Соціологія та психологія впливів: Навч. посіб. – К.: КиМУ, 2009. – 87 с.
6. Калениченко Р.А. Психологічний захист об'єкта впливу // Зб. наук. праць Київського міжнародного університету. – Вип. 8. – Київ, 2005. – С. 53 - 60.
7. Кириченко А.В. Современные психологические технологии влияния на личность в профессиональных целях / Науч. ред. А. А. Деркач. - М.: Тесей, 2003. – 224 с.
8. Куликов В.Н. // Прикладные проблемы социальной психологии. – 1989. – № 2. – С. 164-169.
9. Майерс Д. Социальная психология. – 5-е международное издание. – Харьков, 2000. – С. 38-56.
10. Розов В.І. Комунікативна підготовка співробітників правоохоронних органів https://pidru4niki.com/2015080265798/menedzhment/komunikativna_pidgotovka_spirvrobotnikiv_pravoo_horonnih_organiv
11. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии - СПб: Издательство «Питер», 2000 – 712 с.

References

1. Andreeva H.M. Sotsyalnaia psikhologiya. [Social psychology] – M.: Misl, 2001. – S. 127-193. (in Russian)
2. Derkach A.A., Selezneva E.V. Ideolohycheskoe vozdeistvye: sotsyalno-psikhologhycheskye y pedahohycheskye aspekty. [Ideological impact: socio-psychological and pedagogical aspects] – M.: Aspekt-Press, 2002. – 225 s. (in Russian)
3. Dotsenko Ye.L. Psikhologiya manypulyatsyy: fenomeny, mekhanyzmy y zashchyta. [Psychology of manipulation: phenomena, mechanisms and protection] – M.: "CheRo", Yzdatelstvo MHU, 2000. – 344 s. (in Russian)
4. Kalenychenko R.A., Stasiuk V.V. Psikhologichnyi zakhyst obiekta vplyvu // Zb. nauk. prats Kyivskoho mizhnarodnoho universytetu. [Psychological protection of the object of influence] – Vyp. 8. – Kyiv, 2006. – S. 24-33. (in Ukrainian)
5. Kalenychenko R.A. Sotsiologhiia ta psikhologhiia vplyviv: Navch. posib. [Sociology and psychology of influences: Textbook.] – K.: KyMU, 2009. – 87 s. (in Ukrainian)
6. Kalenychenko R.A. Psikhologichnyi zakhyst obiekta vplyvu // Zb. nauk. prats Kyivskoho mizhnarodnoho universytetu. [Psychological protection of the object of influence // Coll. Science. Proceedings of Kyiv International University] – Vyp. 8. – Kyiv, 2005. – S. 53-60. (in Ukrainian)
7. Kurychenko A.V. Sovremennye psikhologhycheskye tekhnologhy vlyaniia na lychnost v professyonalnykh tseliakh [Modern psychological technologies of influencing the personality for professional purposes] / Nauch. red. A. A. Derkach. – M.: Tesei, 2003. – 224 s. (in Russian)
8. Kulykov V.N. // Prykladnye problemy sotsyalnoi psikhologhy. – 1989. – № 2. – S. 164-169. (in Russian)
9. Maier D. Sotsyalnaia psikhologiya. [Social psychology] – 5-e mezhdunarodnoe yzdanye. – Kharkov, 2000. – S. 38-56. (in Ukrainian)
10. Rozov V.I. Komunikativna pidhotovka spivrobotnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Communicative training of law enforcement officers] https://pidru4niki.com/2015080265798/menedzhment/komunikativna_pidgotovka_spivrobotnikiv_pravookhoronnykh_orhaniv
11. Rubynshtein S.L. Osnovi obshchei psikhologhy [Fundamentals of general psychology] – SPb: Yzdatelstvo «Pyter», 2000 – 712 s. (in Russian)

Summary

Zaushnikova M. *Candidate of Psychological Sciences*

(Ph. D), Associate Professor of the Department Psychology, Pedagogy and Sociology, State Tax University (Irpın)

Kokhanets A. *Applicant, Owner of Digital Marketing Agency, Internet Reputation Specialist*

Skovyra O. *Lecturer of the Department of Moral and Psychological Support of the National Academy of Land Forces named after Hetman Petro Sagaidachny*

PECULIARITIES OF USING MECHANISMS OF PSYCHOLOGICAL PROTECTION IN THE CONDITIONS OF MANIPULATIVE INFLUENCE

Introduction. *Manipulation in psychology is understood as a hidden motivation from the addressee to change his attitude to something or someone, to make decisions and perform actions necessary to achieve the manipulator's own goals. It is important that the addressee considers these thoughts, decisions and actions as his own and acknowledges responsibility for them. In this way, the manipulator shifts the responsibility for what is done to his victim. But in fact there is a covert control according to the purposes of the manipulator. And this is done in various fields (politics, propaganda and counter-propaganda, management, personal relations, advertising). At the same time, the problem of psychological protection, despite its extreme relevance from a theoretical and especially practical point of view, is one of the least developed problems in psychology.*

Purpose. *The purpose of our article can be formulated as follows: based on the analysis of scientific papers that have appeared in the psychological literature and our own research on this issue to determine the mechanisms of psychological protection of the individual from manipulative influence. The tasks we set: to reflect the structure of psychological protection of the individual from manipulative influence and to outline the features of this socio-psychological phenomenon.*

Methods. *A set of theoretical methods was used to achieve the goal and solve the tasks set in the article: analysis of the literature; systematization, structuring, generalization of the obtained results.*

Originality. *Psychological protection of the personality of the parties to intersubjective interaction is an essential technological element of the process of purposeful psychological influence. Psychological protection of the individual in the conditions of manipulative influence is a complex, multilevel, dynamic, self-regulating system, the main function of which is to protect the human psyche (personal structure) from negative, destructive influences from the outside. On the other hand, it is the most important factor that determines the success or complexity of the process of implementing manipulative influence.*

It consists of the following means: lies, humor, misunderstanding; use of voice tone, tone, sound range, tempo of speech, for example, pronouncing the phrase whisper with "metal" in the voice), paralinguistic (pauses, laughter, crying, giggling, coughing), a sharp increase in distance to the subject of interaction or unexpected entry "Intimate area"), the use of protective or aggressive gestures, facial expressions, pantomime; external means of socio-psychological protection, the use of which is due to the reduction of significance for the individual objects and systems of the world, and used by the subject of manipulative influence (material values, money, jewelry, weapons, etc.), as well as reducing the impact of information systems disconnect or exit them (for example, disconnecting the phone or exiting the Internet).

Conclusions. *Summarizing the above, we can say that the socio-psychological protection of the individual in the face of manipulative influence is, on the one hand, a complex, multilevel, dynamic, self-regulating system, whose main function is to protect the human psyche (personal structure) from negative, destructive external influences, on the other hand, is the most important factor that determines the success or complexity of the process of realization of psychological influence in professional activities. It manifests itself in active and passive forms.*

From the point of view of our system of social and psychological protection, the creation of conditions that ensure the success of manipulative influence can be formulated as follows: disabling systems of active social and psychological protection and increasing the permeability of passive socio-psychological protection in terms of exposure through a filter system. This opens up significant prospects for further research in this area.

Key words: *manipulative influence; psychological protection; filters of psychological protection; means of social and psychological protection.*

Автори заявляють про відсутність конфлікту інтересів.

Received/Поступила: 03.05.22.